

РОЗДІЛ III.

ДУХОВНІСТЬ І МИСТЕЦТВО

ХОРОЛЬСЬКА Т. А., ШРАМКО О. І.,

м. Кривий Ріг

ХУДОЖНЯ ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТА ДУХОВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

У світовій історії важко знайти аналогії унікальності феномену незнищеності, живучості української духовності. І сьогодні загальнолюдські духовні цінності, з давніх-давен притаманні нашим прадидам, повинні освітлювати Україну як «одухотворений», той, що має «душу», «живий», дійовий, активний суб'єкт світової історії. Попри всі негаразди, зубожіння, трагічне руйнування культури, падіння моралі, з краю прірви занепаду духовності надія все ж таки опановує думками та емоціями найширших верств української громадськості, надія на повернення втрачених культурних надбань та збагачення духовної скарбниці українського народу.

Важко усвідомити ціну згайнованого, але це необхідно зробити, бо гіркі уроки вітчизняної історії більше не повинні повторитися. Відродити джерела нашої духовності, повернути нам вічні культурні цінності, національні традиції, народні святині, знайти самих себе — висока мета українського духовного відродження, у досягненні якої важлива роль належить мистецтву. Художня творча діяльність завжди була і буде невід'ємною частиною духовного самотворення нації, бо саме в ній узагальнюється досвід всієї національної культури, втілюються своєрідні стійкі риси психології народу, його моральні якості та духовні ідеали.

Мистецтво, як специфічне відображення дійсності, стає найбільш яскравим виразником характерних особливостей як внутрішнього змісту так і зовнішнього вияву життя нації. У мистецтві зберігаються живодайні традиції національної культури, унікальність світобачення та світовідчуття народу, але, в той же час, мистецтво, якщо воно художньо правдиве, не може замкнутися тільки у національному, воно завжди звернуте до загальнолюдських культурних вимірів. «Художня мова мистецтва того чи іншого народу, залишаючись у межах потенційних можливостей, живлячись житте-

дайною силою національних традицій та духовних глибин конкретної історії, знаходячи реальність пластичних та змістовних форм, відразу стає надбанням загальнолюдської культури. Вона здатна синтезувати у собі ритм, звук, усі фарби часу, а головне — філософію часу (страждання, радість, розпач чи оптимізм).

Справжні художники національні, належать своєму часу і народу невідривним органічним зв'язком, але вони інтернаціональні у своєму умінні побачити та почути пульс життя та руху усїєї планети» (9, 149).

Саме тому мистецтву, художній творчості повинно належати значне місце у процесі духовного відродження нації, національної свідомості та самосвідомості, бо це процес, який не можна відокремити від процесу формування естетичної зрілості та креативності особистості. Адже найвищою метою усіх позитивних зрушень в розвинутому демократичному суспільстві, а саме такого суспільства прагне наша національна свідомість, є створення та забезпечення реальних умов для вільного та всебічного розвитку і повного розкриття творчих здібностей людини. Розпізнати, виявити та цілеспрямовано зформувані у кожному творця, творця дійсності та власної долі — це сьогоденність усїєї системи національного відродження.

Ця обставина багатоаспектно актуалізує проблему творчості, передбачає появу глибоких узагальнень досвіду практичного розвитку творчості в усіх сферах соціальної дійсності. Проблеми творчості, як складного та загадкового феномену, завжди привертали до себе пильну увагу дослідників усіх галузей наукової діяльності. Але якщо раніше вважалося, що творчість (як об'єкт дослідження) є прерогативою психології, естетики, мистецтвознавства, то в останній час зростає увага до проблеми творчості саме філософської думки. В сучасних умовах ця проблема стає однією з основних проблем філософських досліджень і до неї, як до своєрідного теоретичного контрапункту, тяжіє усе розмаїття питань філософії. Більш за те, органічним саме для філософії є прагнення відповісти на такі загальнотеоретичні питання як «що є творчість», та «що є сутність та зміст творчої діяльності?».

Сьогодні необхідність теоретичного освоєння проблеми творчості у її власне філософській постановці відчувається з особливою гостротою. «...Щоб зробити зрозумілим сутність наукової, соціальної, художньої творчості, треба, насамперед, дослідити творчість філософськи, треба відповісти на питання: Як взагалі можлива творчість? Які її внутрішні

механізми та рушійні сили, що працюють у людині незалежно від того, чи є вона художником, мислителем або вченим? Наукова, глибоко діалектична розробка методологічних засад творчості допоможе перейти від окремих блискучих гіпотез та прозрінь, від описової емпірії до об'єктивного аналізу творчості...» (2, 161).

Але такий «об'єктивний аналіз творчості», сутності творчої діяльності можливий лише на методологічній основі філософського розкриття змісту категорії людської діяльності та психологічної концепції діяльнісної сутності людини:

Необхідність духовного оновлення вимагає систематичних філософських та психологічних досліджень людини як суб'єкта діяльності. У цьому відношенні дуже плідними в історії духовної культури були намагання філософів XVIII—XIX ст. Так, К. Маркс на підставі «предметної діяльності» як специфічно-людського способу відношення до дійсності розкрив походження та сутність людини. Кожен з предметів, що людина створює задля забезпечення власного існування, являє собою «закодований» спосіб діяльності, який дає людині можливість творити новий предметний світ людського буття.

Сама ж здатність такого творення несе в собі значно ширший зміст, бо одночасно це процес формування й непинного вдосконалення найвизначальніших здібностей людини, таких її сутнісних сил як розум, воля, почуття та ін. Саме тому в сучасній матеріалістичній філософській літературі найпоширенішим є розуміння предметної діяльності, практики як такої, що має «людинотворчу» спрямованість. У процесі своєї діяльності людина не тільки перетворює дійсність, яку дала природа, але й притаманну їй власну внутрішню природу, що постійно змінювалась під впливом цієї діяльності. А це, в свою чергу, робило можливим становлення особливої організації людського життя та спілкування.

У предметній діяльності люди створюють «нові сили та нові уявлення, нові засоби спілкування, нові потреби та нову мову» (6, 484), і тому діяльність, як своєрідний спосіб людського буття, цілісно пов'язана з спілкуванням. Більше того, спілкування — головний момент процесу будь-якого виду діяльності, бо це процес взаємодії людини з іншими людьми, з оточуючим її соціальним середовищем, що робить можливим визначення сутності філософської категорії діяльності як соціально спадкоємної активності, що адресує себе іншим людям та поколінням. У цьому специфічному процесі індивіди як фізично, так і духовно, за висловом Маркса, створюють один одного.

Завдяки такій соціальній взаємодії розвинувся новий тип життєдіяльності людини, який виникає під впливом дії особливої організації — суспільства. Як праця, свідомість, спілкування, так і інші специфічні, сутнісні риси людини формувалися у діалектичній взаємодії біологічного та соціального.

Як суб'єкт діяльності, людина є рушійною силою, фактором соціального розвитку, і тому її залежність від об'єктивних умов та суспільних відносин є не що інше, як залежність від продуктів та способів власної діяльності. Як продукт, витвір такої діяльності усе більше постає світ людини. У сучасній філософській методології такий погляд на людське відношення до світу відображений у діяльнісному стилі мислення та діяльнісній картині світу загалом: Як відзначає В. С. Швирьов, «накреслюючи загальні контури людського світу як світу діяльності у єдності її сутнісних рушійних сил та їх конкретно-історичних результатів, категорія діяльність по суті задає для соціально-гуманітарного знання те, що у сучасній методології науки називають «науковою картиною світу», в даному випадку — світу людської культури» (8, 41).

Домінуючий характер діяльності у визначенні сутності людини підкреслює і С. А. Железов. Однією з пояснюючих цей висновок аналогій для нього є діалектика процесу та стану. Діяльність — це динамічний процес, способом протікання та реалізації якого виступає дещо стале, спрямовуюче — стан чи відношення. Аналізуючи сутнісні сили людини, він робить наголос на наступній фактичній обставині: «Відповідно до природи сутності як загального, саме на рівні роду діяльна основа людини виступає у всій повноті, у єдності із способом свого існування. На інших рівнях дослідження зв'язок діяльності з сутністю прихований, багатоопосередкований, він пізнається важко, тому що окремі індивіди і навіть цілі групи людей можуть існувати, не здійснюючи соціальної діяльності» (4, 43). Але ж саме у складі категорії «діяльність» сутнісні сили людини набувають закінченої поповноти свого буття, постають актуальним змістом». У той же час сама діяльність являє собою не що інше, як суспільно-історичний процес розвитку людських сутнісних сил як таких. (4, 45).

Особливістю діяльності є її тотожність з актуальним існуванням, реальним буттям сутнісних сил людини. (Зробивши діло, здобудеш силу — в історії філософії так іноді формулювався загальний закон природи). Універсальним способом такого буття, способом переведення задатків у здіб-

ності, присвоєння суспільних відносин, опанування всього надбання людської культури постає перетворюючий, творчий характер діяльності. Ось чому філософське дослідження проблем творчої діяльності набуває особливого значення, нового освітлення у нашому сьогоденні, коли пробудження духовних сил особистості стає невідкладною вимогою часу.

У сучасній вітчизняній філософії творчість розглядається як здатність вийти у процесі діяльності за будь-яку історично визначену обмеженість розвитку людської діяльності, здійснити себе у якості історичного суб'єкту. Творчість — це сутнісна характеристика суспільного життя, у якому людина вільно здійснює свою власну, свідомо контрольовану діяльність і, таким чином, виступає дійсним суб'єктом діяльності.

Загальна теорія творчості як філософська наука, що вивчає сутність і закони творчої діяльності в матеріальному та духовному житті суспільства та людини, визначає творчість як соціально-історичне явище, що «виникає і розвивається у процесі взаємодії суб'єкта та об'єкта на основі суспільної практики, у своїй сутності виступає як самовиробництво та самоозвиток фізичних та духовних сил людини, її здібностей і потреб у соціально-історичному процесі пізнання та перетворення дійсності» (3, 4). Саме вільний та універсальний розвиток людини у процесі освоєння та перетворення світу є головним критерієм творчості, що співпадає з критеріями по-справжньому гуманного суспільства, яке ми намагаємося створити і шлях до якого неможливий без розвинутої національної самосвідомості та багатого духовного потенціалу.

Творити не тільки свою долю, а й навколишній світ спроможна лише людина, самосвідомість якої вміщує творче відношення до дійсності, тільки у творчості людина виступає як суб'єкт перетворення та пізнання зовнішнього світу і одночасно як творець самого себе.

Розглядаючи творчість як спосіб буття людини в умовах, де вона в дійсності є ціллю, самоціллю, найвищою цінністю історії, сучасна філософія визначає творчість як єдино гідний спосіб існування людини та суспільства. І у цьому розумінні найвищою мірою змісту діалектичної категорії творчості, яка передбачає змінення об'єкта та самозмінення, розвиток суб'єкта як взаємопов'язані сторони єдиного соціального процесу, відповідає художня творча діяльність. Її сутність, зміст, сенс існування в суспільстві характеризує саме те, що розвиток творчих сил людини є у ній самоціллю. У цьому найповніше проявляються її творчі потенції та

притаманні їй можливості брати участь не тільки в пізнанні, але й у перетворенні дійсності.

Мистецтво є засобом власного розвитку людини, бо створюючи художній твір, вона одночасно формує щось нове у собі, і насамперед — здатність творити. Творча діяльність в мистецтві постає тому як самодіяльність, самозмінення, саморозвиток людини і, навіть не усвідомлюючи цього, людина сама неначе перетворює себе у ціль своєї діяльності, об'єктивно виступаючи у цьому процесі як самоціль. Якими ж особливими засобами володіє мистецтво на шляху до пробудження та збагачення духовного світу особистості? Чому такі надії покладаємо ми на художньо-естетичну спрямованість національного відродження загалом?

Щоб дати відповідь на ці питання, треба з самого початку знайти те головне, що так вабить нас у мистецтві. Чому так органічно увійшло воно у світ людини і має таку силу над цим світом, як і сутнісні сили і як саме розвиває художня творчість в людині? А відповідь дуже проста, бо поруч з фрагментами об'єктивної реальності у художньому творі виражений насамперед внутрішній, духовний світ особистості. А, як відомо, ніщо не хвилює нас так, як звернення до наших власних думок, почуттів, бажань та надій.

Художній твір являє собою вираження найглибших структур суб'єктивної реальності. Такі структури дуже важко, а то й просто неможливо передати засобами природної мови: Але існує особлива — художня мова, і митець, завдяки притаманній тільки йому здібності до об'єктивного опосередкування суб'єктивного відображення та вираження, об'єктивує те, що існуючий категоріальний апарат науки ще не дозволяє вербалізувати. Саме художня творчість допомагає людям виразити, підняти з глибин своєї суб'єктивності структури, про наявність яких самі вони можуть і не здогадуватися, а також подолати переважання утилітарних інтересів над естетичними та пізнавальними.

У зв'язку з цим стає зрозумілою виховна сила мистецтва, його варжаючий вплив на процес духовного збагачення особистості. Поруч з моментами об'єктивної реальності у художній творчості органічно відбиваються суб'єктивні потреби, як правило, це потреби у добрі, справедливості, прекрасному, тощо.

Однією з найвизначальніших для процесу творчості сутнісних сил людини є емоція. Емоційність властива образам усіх видів мистецтва і людина, сприймаючи твір справжнього художника, проймається тими ж почуттями, що й митець. Лше завдяки емоційності, як необхідного моменту художньої

творчості, і, відповідно, необхідної, живої тканини художнього твору, сприймаючий твір мистецтва здатний зрозуміти його внутрішній зміст. Тільки таким чином потенційні можливості мистецтва впливати на внутрішній світ людини, на її розумову діяльність, на формування свідомості та само-свідомості актуалізуються і знаходять своє втілення.

Центральною ланкою цього процесу є художній твір, в якому як у фокусі концентрується та виражається уся творча діяльність художника, «...через нього оцінюється суспільством і може отримати громадське визнання ця творчість ...лише завдяки тому, що творчість художника завершується появою художнього твору, стверені ним у своєму уявленні художні образи матеріалізуються, набувають реального не тільки для художника, але й для суспільства буття та можуть сприйматися іншими людьми і задовольняти їх естетичні потреби. ...тільки завдяки художньому твору мистецтво спроможне виконувати свої соціальні функції» (7, 144).

Необідно, у зв'язку з цим, підкреслити важливість та суспільну значущість такого виду художньої творчої діяльності як виконавство, так званого вторинного творчого процесу. Адже не кожний художній твір набуває реального суспільного буття у прямому контакті з сприймаючим його естетичний зміст суб'єктом. Якщо праця художника, що написав картину, вважається завершеною, то авторський текст музичного, драматургічного твору вимагає виконання останнього, щоб донести до слухачів та глядачів художні образи у реальному звучанні.

Саме виконавство є провідником авторського задуму у середовище слухачів. Виконавець — необхідна ланка у процесі становлення музичних та сценічних образів та їх впливу на внутрішній світ людини. Композитор, драматург перекладають людські емоції в звуки, а ці останні — в умовні знаки — ноти та слова, виконавець же пророблює зворотний шлях — перетворюючи знаки в звуки, відроджує ті емоції, що стоять за ними.

Суспільний «продукт» виконавства — жива музика, живі почуття, відтворене натхнення автора. Твір музичного та сценічного мистецтва живе тільки доти, поки звучить. «Решту часу його реально немає, він існує лише у потенції, відроджуючись як Фенікс з попелу кожного разу, коли виконавство викликає його з небуття» (5, 32). Запис таких творів звернутий безпосередньо не до вуха, а до ока, розглядання його не є актом естетичного сприйняття, не викликає тих емоцій, які породжує розглядання картини або слухання музичного твору. Завдання виконавця — розшифрувати

цей запис, здійснити закладену в ньому програму, відродити до життя художній твір.

Як вид мистецтва, виконавство підкоряється загальним законам художньої творчості. Воно може бути глибоким або поверховим, може виражати передові або реакційні ідеї, втілювати світлі, життєрадісні або похмурі, занепадницькі емоції. Виконавець здатний захоплювати слухачів, вести їх у визначеному ідейно-художньому напрямку. Але всі ці можливості виявляються тільки крізь призму творчості композитора та драматурга. Тому таке важливе значення має естетичне відношення виконавця до твору. Виконавець може збагачувати, підносити авторський задум, або, навпроти, збіднювати, принижувати його.

Мистецтва, що протікають у часі — музичне, драматичне — скороминучі. Плинні музичні образи, швидко зникають вимовлені на сцені слова. Викликати їх знову до життя, наповнювати почуттям, думкою, пристрастю і тим пробуджувати відповідну реакцію у слухача — головна якість, субстанція виконавського мистецтва. Саме ця риса виконавства відрізняє його не тільки від просторових видів мистецтва, але й від мистецтва письменника та композитора. Виконавець мусить не лише викликати у своїй психіці, душі, інтелекті відповідну змісту художнього твору реакцію, але й багаторазово цей стан відновлювати, а також захоплювати слухачів та глядачів правдивістю емоцій, почуттів і вірою в образний зміст, створений його уявою, творчим мисленням. Це шлях до внутрішнього світу людини, а значить, до збагачення духовності особистості, а це, в свою чергу, потребує багатства духовного світу артиста, його неабияких особистісних якостей та таланту.

Мистецтво набуває дійової сили, якщо розвиває здібність людей до натхнення, розширює можливості людського пізнання, розкриває силу та плідність духовного збагачення особи. З'єднуючи емоційне сприйняття з інтелектуальним, воно робить людину здатною до найповнішого пізнання світу та самого себе, виробляє у людини уявлення про естетичну своєрідність суспільного життя, його естетичну досконалість, сприяє розумінню естетичного ідеала, того, що є у житті добро та зло, справедливість та щастя.

Об'єктом філософського інтересу художня творча діяльність є ще й тому, що вона має надзвичайне значення та сенс для життя людей як вираження суспільного досвіду життя. Силою уявлення художник перетворює у свій власний життєвий досвід багатство досвіду соціального і вже у перетвореному вигляді втілює в твір мистецтва. Вираження осо-

бистого світовідчуття та світогляду художника, його самовираження є необхідною, але всього лише умовою, формою, засобом вираження суспільного досвіду життя. Гете говорив про це так: «Що являю я сам, що я зробив? Сам збирав і сам використовував те, що бачив, спостерігав, чув: Мої твори вигодовані незліченною кількістю людей, неуками та філософами, розумними головами та дурнями: Усі — і діти, і зрілі мужі, і старі — несли мені свої думки, свої якості, свої надії і свої погляди на життя. Я жав посіяне іншими, і справа моя є справа колективної істоти, що зветься Гете» (1, 142).

У мистецтві пізнання та знання — це наслідок усвідомлення особливої, естетичної реальності — відтвореного у художньому зображенні та пережитого в уявленні соціального досвіду життя. Ця естетична реальність, завдяки її емоціональному впливу, не залишаючи людину байдужою до того, що вона переживає, спонукає та приводить до розуміння змісту, який ця реальність містить у собі. Більше того, — постійно стимулює творчу роботу розуму та нескінченний процес пізнання життя, живодаймо впливає на духовний світ особистості.

Будучи усвідомленими, естетичні почуття людини перетворюються у стале світовідношення, а тому мистецтво не тільки допомагає пізнавати світ, але й формує переконання та світогляд людей, їх свідомість та самосвідомість, пробуджує джерела духовності та виховує діяльне прагнення до утвердження прекрасного у суспільному та власному житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арнаудов М. А. Психологія літературного творчества. — М.: Высшая школа, 1970.
2. Губин В. Д. Критика соврем. бурж. теорий творчества. — Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1981.
3. Диал-ка и теория тв-ва. (Под ред. С. С. Гольдентрихта и А. М. Коршунова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987.
4. Жлезов Е. А. Сущностные силы человека. (Философско-мировоззренческий анализ). — Казань: Изд-во Казанс. ун-та, 1989.
5. Коган Г. М. Избранные статьи, вып. 3. — М.: Сов. композитор, 1985.
6. Маркс К. Критика политической экономики (черновой набросок 1857—1858 годов). —//Маркс К., Энгельс Ф., —Соч., 2-е изд., т. 46, ч. 1, с. 185—508.
7. Органова О. Н. Специфика эстетического восприятия. Учеб. пособие. М.: Высшая школа, 1975.

8. Швырев В. С. Деятельность как философская категория.
— Вопросы философии, 1985. № 2.
9. Эстетика: Учеб. пособие (Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк,
В. И. Панченко, М. Ю. Русин. — К.: Высшая школа, 1991.